

З М І С Т

РОЗДІЛ I. Дослідження в Україні

Гарчук Н.	Комплексні лабораторні процеси реалізації у великих областях України	4
Привалов В.	Демографічна зміна територіальної професійної структури	7
Кравчук М.	Система та структура територіально-галузької інтеграції економіки України	12
Александр П.	Зміна структури української економіки	15
Бірюк О.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	18
Майор В.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	21
Степанюк Т.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	24
Григорук В., Яценко М.	Українська економіка в умовах реформ: проблеми, перспективи	27
Степанюк П.	Система та структура територіально-галузької інтеграції економіки України	32
Бірюк А.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	35

**Н А У К О В И Й
В І С Н И К
В Д У**

**Журнал Волинського державного університету
ім. Лесі Українки**

Степанюк Р.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	39
Кравчук Ю.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	41
Поволоцький С.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	42
Штанько В.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	40
Данилюк А.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	44

Історія

Корній О.	Місце української історії в історії Європи	72
Корній І.	Місце української історії в історії Європи	77
Михайлова А.	Місце української історії в історії Європи	81
Корній І.	Місце української історії в історії Європи	84

3, 1997

Бірюк В.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	88
Бірюк В.	Вплив економічних реформ на розвиток української економіки	91

З М І С Т

РОЗДІЛ 1. Дослідження з історії України

Ткачук В.	Ідеологічне забезпечення процесу радянзації у західних областях України	4
Прокопчук В.	Демократичні витоки українського правозахисного руху (кінець 50-их — перша половина 70-их рр.)	9
Кравчук М.	Сутність та специфіка формування тоталітарної політичної культури західного регіону України.	12
Алексеева О.	З історії Союзу українок.	15
Берладин О.	З історії становлення та розвитку в Україні малокомплектних початкових сільських шкіл	18
Мельник А.	Німецька розвідка напередодні Другої світової війни	21
Стрільчук Л.	Третя хвиля української еміграції до Канади (середина 40-их — початок 50-их років).	24
Колесник В., Яцишин М.	Українсько-баварські культурні зв'язки: сучасність, перспективи.	27
Серпенінов П.	Сучасний етап українсько-турецьких відносин	32
Боярчук Л.	До питання про соціодемографічну характеристику української громади в Польщі (1945-1995 рр.)	35

РОЗДІЛ 2. Історія Волині

Ткачук А., Жданюк Л.	Стан початкової освіти на Волині у другій половині ХІХ ст.—1900-х рр.	39
Крамар Ю.	Українське початкове шкільництво на Волині у 1921-1926 роках.	43
Пономаренко С.	З історії заснування товариства "Просвіта" в Луцьку	47
Шабала Я.	Реорганізація земельного устрою у Волинському воеводстві в 1921-1939 рр. Комасація.	50
Дмитренко А.	Самоловні мисливські пристосування населення Західного Полісся і Північної Волині (друга половина ХІХ — 30-і рр. ХХ століття).	54
Ярош Б.	Насильницька колективізація волинського села у 30-50-і роки (за новими архівними джерелами).	57
Гаврилюк О.	Релігійні конфесії волинського села у другій половині 40-их — 50-их рр. та політика радянської влади.	61

РОЗДІЛ 3. Актуальні проблеми історії зарубіжних країн

Стрільчук Р.	Особливості сучасного соціально-економічного розвитку східноєвропейських країн (на прикладі радикальних економічних реформ у Польщі).	66
Санжаревський О.	НАТО і Польща: головні аспекти співробітництва у перехідний період	69

РОЗДІЛ 4. Історіографія

Карліна О.	Місто як явище історичного процесу: деякі аспекти дослідження.	72
Ковальчук І.	Історична наука доби "великого перелому" (історіографічний ескіз 30-их років)	77
Микульська Л.	Християнські демократи у політичному житті ФРН 70-их років (огляд літератури).	81
Кудь В.	Народні повстання проти радянського тоталітарного режиму (історіографічний аспект)	84

РОЗДІЛ 5. Теорія і методологія історичного процесу

Бурунова О.	Використання цивілізаційного підходу у типології соціально-економічних систем.	88
Василенко О.	Екуменічна теорія історичного процесу.	91

РОЗДІЛ 6. Сучасні проблеми історичної освіти

Нікітчина С.	Система підготовки вчителів історії в Україні як історичний феномен і предмет дослідження.	94
Прокопчук В.	Контроль за знаннями та вміннями студентів (на прикладі методики викладання історії).	98

РОЗДІЛ 7. Навчально-методичні матеріали

Ткачук П.	Методичні поради до спецкурсу "Історія культури Стародавньої Греції і Риму" для студентів третього курсу історичних факультетів вузів.	103
-----------	---	-----

6. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№21.—С.780.
7. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№29.—С.752.
8. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№25.—С.601.
9. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№26.—С.703.
10. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф.639, оп.2, спр.77, арк.92, 368, 1057.
11. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№25.—С.612.
12. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№23-24.—С.555.
13. Вольнские епархиальные ведомости.—1899.—№31.—С.811.
14. Известия Вольнского губернского земства.—Житомир, 1913.—№7-8.—С.1-2.
15. Див.: Історія міст і сіл УРСР: Ровенська область.—К., 1973.—С.23; ДАРО, ф.639, оп.2, спр.77, арк.43, 186, 319.
16. Історія міст і сіл УРСР: Ровенська область.—К., 1973.—С.23.
17. Ошуркевич О. Побачення зі школою // Рад. Волинь.—1988.—23 бер.
18. Михайлюк О.Г., Кічий І.В. Історія Луцька.—Львів, 1991.—С.51.
19. Луцьку 900 років: Зб. документів і матеріалів.—К., 1985.—С.59.
20. Оксенюк Р.Н. Нариси історії Волині (1861-1939).—Львів, 1970.—С.59.
21. Луценко В.І. та ін. Ровно — 700.—Львів, 1973.—С.18.
22. ДАРО, ф.639, оп.2, спр.77, арк.92.
23. Історія міст і сіл УРСР: Житомирська область.—К., 1979.—С.35.
24. Каретников С.М. Вольнская губерния: Географическо-исторический очерк губернии.—Почаев, 1912.—С.127.
25. Див.: Известия Вольнского губернского земства.—Житомир, 1913.—№7-8.—С.1-2.; Історія міст і сіл УРСР: Волинська область.—К., 1970.—С.17; Історія міст і сіл УРСР: Ровенська область.—К., 1973.—С.23; Історія міст і сіл УРСР: Житомирська область.—К., 1979.—С.95.

Ю. Крамар

Українське початкове шкільництво на Волині у 1921-1926 роках

У Другій Речі Посполитій проблема шкільництва для національних меншин займала чільне місце у комплексі завдань, які вимагали нагального розв'язання польським урядом. Польща взяла на себе міжнародні зобов'язання у справі охорони національно-культурних прав громадян непольської національності, які складала третину жителів країни. "Умова про охорону національних меншин" (так званий Малий Версальський договір) проголошувала, що "усі громадяни Польщі є рівні перед законом і мають однакові цивільні політичні права без уваги на національність, мову чи релігію" (1). Ризький договір 1921 року гарантував білорусам, українцям і литовцям свободу розвитку їх власного національного шкільництва (2). Ці права згодом були підтверджені і конституцією Польщі 1921 р.(3).

Українська меншина — найчисленніша у Другій Речі Посполитій — налічувала близько 5 млн. чоловік. У Волинському воєводстві понад 70 відсотків мешканців були українцями і лише 16 відсотків — поляками (4). З огляду на це, проблема українського шкільництва стояла тут особливо гостро.

До Першої світової війни українці Волині не мали жодної школи з українською мовою викладання. Лише окупація території колишньої Волинської губернії військами Австро-Угорщини дала змогу українцям, які несли службу в австрійській армії, та громадським діячам з Галичини почати діяльність щодо розбудови мережі українських шкіл і громадських організацій (5). Процес розбудови шкіл тривав і в 1918-1919 рр., у період перебування тут військ Центральної Ради і УНР. За короткий час на Волині виникли сотні шкіл з українською мовою викладання. У 1920 р. їх налічувалося 367 (6).

Першим законодавчим документом, що регулював справи шкільництва для національних меншин у Польщі, стало Тимчасове розпорядження генерального комісара Східних земель від 18 листопада 1918 р. Цим документом дозволялось громадянам непольської національності, в тому числі українцям, вживати рідну мову у національних школах (7).

У зв'язку з підготовкою до підписання Ризького договору і прийняттям сеймового закону від 4 лютого 1921 року діяльність Генерального комісаріату цивільного уряду Східних земель була припинена. Території, які відійшли до Польщі на підставі Ризького договору, передавались під управління центральних органів Речі Посполитої (8). У згаданому законі зазначалося, що окремими законодавчими актами національним меншинам буде гарантовано право вільного розвитку культурного, освітнього і релігійного життя.

У перші роки перебування Волині у складі Речі Посполитої український рух не натрапляв на помітні обмеження з боку польських властей. Досить сказати, що спостерігалась навіть тенденція до зростання чисельності шкіл з українською мовою викладання. На початку 1924 року їх на Волині нараховувалося 429 (9). Заслугує на увагу і збільшення кількості дітей, охоплених

початковою освітою. Якщо в 1913-1914 н.р. у школах навчалось 72030 дітей, то в 1925-1926 н.р. це число зросло майже удвічі — 114993 учні (10).

Таку лояльність польської адміністрації до українців на початку 20-х років, очевидно, можна пояснити тим, що до 1923 року невизначеною залишалась проблема Східної Галичини. У цій ситуації польський уряд, зв'язаний міжнародними зобов'язаннями, не наважувався проводити жорстку національну політику.

Однак починаючи з 1924 року, польська адміністрація приступає до поступової ліквідації шкіл з українською мовою викладання. "Народова демократія", яка на початку 20-х років відіграла провідну роль у державному і громадському житті Польщі, проголосила концепцію однопольської держави. А це означало національну асиміляцію народів "східних кресів", тобто їх колонізацію (11).

Одним із засобів колонізації повинна була стати школа. С.Грабський — міністр віросповідань і народної освіти в уряді В.Грабського — чітко вказував: "Польща може існувати лише як держава польського народу. Бо якби вона була державою поляків, євреїв, німців, русинів, білорусів, литовців, росіян — то мусила б знову втратити свою незалежність. Вихідним пунктом будь-якої державотворчої праці є аксіома: сувереном Польської держави є польський народ. І завданням початкового шкільництва є виховання і навчання не абстрактної людини чи абстрактного громадянина якоїсь держави, а лише громадянина Польської держави... В Польській державі, — підсумував С.Грабський, — повинна бути державна школа з польською мовою навчання" (12). Цю політику польський уряд почав активно втілювати в життя.

Методи ліквідації українських шкіл були найрізноманітніші. Нерідко від них відбирались приміщення і все майно на потреби польської школи. Наприклад, в Острозі два будинки в різних частинах міста були відведені під українські семикласні школи. Один з них збудовано на селянській землі з грошовою допомогою селян. Обидві споруди влада конфіскувала для польських шкіл (13).

Нерідко вимоги українських селян щодо відкриття шкіл просто ігнорувались. Так, мешканці села Ульбарів Дубнівського повіту самі збудували шкільний будинок, обладнали його, виділили житло для вчителя і кілька разів надсилали свої прохання про відкриття школи з українською мовою навчання. Коли ж шкільний інспектор дізнався про те, то відповів так: "Яка тут може бути Україна? Це є Польща, і школа повинна бути польською". Української школи селяни так і не добились (14).

Найбільшого удару українському початковому шкільництву завдала практика звільнення зі шкіл учителів-українців та їх депортація на етнічно польські території. Часто траплялось, що позбавлялись роботи всі вчителі-українці даної школи, після чого вони повинні були писати нове прохання про прийняття на службу. Але тепер шкільна адміністрація вимагала від них посвідчення про лояльність, моральну стійкість, про стан здоров'я, свідоцтво, яке підтверджувало польське громадянство та інші документи. Проте наявність цих документів не давала гарантії на отримання роботи (15).

Таким чином було звільнено сотні вчителів-українців. На їх місце направлялися вчителі-поляки, котрі не тільки не знали місцевої мови, але й не мали відповідної фахової підготовки (16). Населення зустрічало їх непривітно. Було чимало випадків, коли люди не посилали дітей до такого вчителя. До Української парламентської репрезентації Волині (представництво волинських послів-українців — Ю.К.) надходили сотні скарг від селян на нових вчителів. Ось хоча б деякі з них. Мешканці села Михалковець Острозького повіту скаржились: "Восени 1922 року до нашої сільської школи призначено учителя Мечислава Павловського для викладу лекцій польської мови, історії, географії, а навіть і рахунків, не дивлячись на те, що він говорить виключно польською мовою. Отже, придбавши помимовільно особу, котрій довірили своїх дітей, спостерігаємо, чим далі, тим більш прикрі факти: знуцання над дітьми, бійку по руках до того, що злазить шкура, зовсім без користі для села праця. Маємо, опріч М.Павловського, доброго учителя-українця, некорисна ж особа вчителя польського в нашій школі є цілком небажана" (17).

Не зважаючи на нестачу кваліфікованих учительських кадрів, на початку 20-х років польськими властями були закриті українські вчительські семінарії на Волині: дві чоловічі (в Дедеркалах і Дермані) і одна жіноча (в Зимному). Вони готували переважно вчителів для шкіл, де навчання велось українською мовою (18).

Шкільну політику на Волині у перші роки існування незалежної Польської держави характеризував один з відомих польських публіцистів Костянтин Сроковський. Він зазначав, що в українському шкільництві на початку 20-х років панував нечуваний хаос. Наприклад, в Крем'янецькому повіті створювались переважно двомовні польсько-українські школи. Тоді ще у більшості повітів воеводства такого роду шкіл майже не існувало. У Любомльському повіті взагалі не відкривалися школи з українською мовою навчання, а лише польсько-українські і польсько-російські. Польсько-російських

шкіл у березні 1923 року налічувалось аж 16, у той час як за переписом 1921 року в повіті нараховувалось лише 37 осіб російської національності (19). Інколи замість ліквідованих українських шкіл створювались російськомовні. Так, на початку 20-х років в Дубні на місці української школи було створено семикласну російську (20).

Проти практики закриття шкіл з українською мовою навчання протестували українські послы сейму. Наприклад, посол Козицький у своїх виступах звертав увагу польських законодавців на те, що "шкільне питання є для нас питанням першорядним, таким самим, як земля, як церква. Конституція забезпечує нам право мати таку школу, якої хочуть люди" (21). У 1924 році Українська парламентська репрезентація в сеймі направила петицію до Ліги Націй, де звинуватила польський уряд у тому, що він "тамує на наших українських землях всяке змагання нашого народу до освіти в рідних йому українських формах" (22).

Закон про організацію шкільництва, прийнятий сеймом 31 липня 1924 року, визначав організаційні підстави шкільництва для української, білоруської, литовської меншин до кінця всього міжвоєнного періоду у східних воєводствах, в тому числі Волинському (23). Основним типом державної школи на мішаних за національним складом населення територіях визначалась єдина польська школа, яка "виховує дітей польської і непольської національності у взаємоповазі їх національної окремішності" (24). Право на закладання українських державних початкових шкіл отримали ті гміни, де українське населення складало 25 і більше відсотків від усіх жителів. При цьому батьки 40 дітей шкільного віку мали подати декларацію, офіційно підтверджену польськими властями. Однак закон зазначав: якщо у шкільному окрузі, окрім батьків, котрі висловили бажання навчати дітей рідною мовою, налічувалось щонайменше 20 дітей, батьки яких хотіли б, щоб їх діти отримували освіту польською мовою, то школа мала бути двомовною (утраквістичною). Половина навчальних предметів викладалась польською мовою, а друга — українською. Утраквізм, на думку одного з головних авторів закону С.Грабського, мав подолати антагонізм між польським і непольським населенням, підготувати молоде покоління до гідного співжиття (25).

Виконавче розпорядження Міністерства віросповідань і народної освіти від 7 січня 1925 року конкретизувало статті закону про шкільництво (26). Цією постановою започатковувалась акція шкільного плебісциту. Його результати ставали підставою для відкриття на території шкільного округу того чи іншого типу школи.

У зв'язку з запровадженням шкільного плебісциту українські політичні угруповання почали широку пропагандистську кампанію з метою максимального використання закону в інтересах українців. У результаті 87 відсотків гмін східних теренів, охоплених акцією шкільного плебісциту, висловились за українську школу (27). На терені Волині організацією пропаганди займались українські послы і сенатори. Однак діяльність уряду пішла не у напрямі реалізації зазначеного закону, а навпаки — була спрямована на ліквідацію шкіл, де навчання велось українською мовою, і створення на їх місці двомовних і польських шкіл. Лише за 1925/26 навчальний рік, тобто за один рік реалізації "закону Грабського", на території східних воєводств було ліквідовано 1279 українських шкіл, а кількість двомовних зросла зі 102 до 1462 (28).

Найгіршою була ситуація на Волині, де не залишилося жодної української школи. Протягом одного року було закрито 301 школу з українською мовою викладання, тоді як кількість двомовних зросла з 93 до 366 (29).

Школи з українською мовою навчання масово перетворювались на утраквістичні. Наприклад, жителі села Рудня Сарненського повіту подали декларацію на відкриття школи з українською мовою навчання. Шкільний інспектор, який приїхав для перевірки декларації, за свідченням селян, "з кожним розмовляв, найбільш впертих лякав, а потім власноруч щось написав на "нових" деклараціях". Селяни були переконані в тому, що отримали українську школу. Однак вийшло навпаки. З початку навчального року школа була перетворена на польську (30). Подібні "плебісцити" відбувались і в інших волинських селах.

Нерідко батьки дітей для того, щоб скласти декларацію і дістатись до в'їта гміни, змушені були долати по 25-30 км. А у гміні відбувалась така розмова: "Хочеш школи? Якої школи хочеш?" — "Української." — "А польської не хочеш?" — "Я хотів би, щоб ця школа була українською." — "Значить, ти проти Польщі" (31).

Траплялись випадки, коли шкільні інспектори займались агітацією на користь тієї чи іншої школи. У селах розклеювались відозви такого змісту: "Читай, бо це правда! Якщо бажаєш, щоб твій син дякував тобі за науку, за школу, в якій нині навчається, якщо бажаєш, щоб твій син добре читав книжки і газети і міг тобі сказати правду по-польськи так, щоб ти його добре зрозумів, якщо хочеш отримати шматок землі... Іди до солтиса і в'їта і підпишись, щоб школа залишилась такою, якою вона є нині" (32).

Не дивно, що така практика "ширення" освіти на "східних кресах" зустрічала рішучу критику з боку українських політичних угруповань. Виступи українських послів проти утравкізації українських шкіл знаходили підтримку в резолюціях з'їздів освітніх товариств. Товариство "Рідна школа" в резолюції від 24 грудня 1926 року вимагало "ліквідації закону з дня 31 липня 1924 року про деякі постанови в справі шкільництва на східних окраїнах Польщі і язикового закону з того ж дня для тих же властей, як незгідних з постановами міжнародних договорів і самої ж Польської конституції" (33).

Польські політичні діячі, які перебували в опозиції до уряду ендеків, не менш рішуче виступали проти поширення утравкізму на східних територіях. Т.Голувко, один з провідних політиків "санациї", зокрема, зазначав, що закон від 31 липня 1924 року був використаний С.Габським для повного погрому українського шкільництва, особливо на Волині, де були закриті всі початкові українські школи (34). Він вказував, що шкільна політика ендеків веде до загострення польсько-українських відносин на "кресах", а акції плебістів перетворюються на своєрідну пробу сил поляків і українців на місцях.

Наскільки гостро стояла проблема українського шкільництва, свідчать численні повідомлення Міністерства внутрішніх справ, у яких виражалась стурбованість ситуацією на теренах, населених українцями. "Не підлягає сумніву твердження, — говорилось в одному з таких повідомлень, — що ворожому ставленню української молоді до Польщі і поляків завдячуємо саме боротьбі за мову і школу" (35). Не дивно, що саме активізація національних рухів, у тому числі українського, доповнена соціально-економічною і політичною кризами суспільства, підштовхнула опозицію до "травневого перевороту" 1926 року і приходу до влади Ю.Пілсудського.

Таким чином, ендецька концепція освіти для національних меншин виявила свою неспроможність. У той час коли прагнення до створення власного шкільництва на початку 20-х років було одним з головних національно-культурних завдань українців у Польщі, загальною тенденцією освітньої політики польських властей стало обмеження і навіть ліквідація національного шкільництва. Школа розглядалась "народовою демократією", як один із засобів колонізації громадян-неполяків. Впровадження закону від 31 липня 1924 року фактично призвело до ліквідації шкіл з українською мовою навчання на Волині. Така політика породжувала зворотну реакцію українців, сприяла наростанню антипольських тенденцій, вела до поглиблення польсько-українського антагонізму.

Література

1. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. — Вінніпег — Торонто, 1970. — С.191.
2. Mauersberg S. Szkolnictwo dla mniejszosci narodowych w Polsce w latach 1918-1939. — Wrocław, 1968. — S.24.
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. — Lwow, Warszawa, 1927. — S.119-143.
4. Kesik J. Zaufany komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Jozewskiego 1892-1981. — Wrocław, 1995. — S.78.
5. Medrzecki W. Wojewodztwo Wolynskie 1921-1939. — Wrocław, 1988. — S.81.
6. BUW, DR, №t.1549 "Wolyn — czerwiec 1937". Sprawozdanie H.Jozewskiego obrazuje sytuacje wojewodztwa Wolynskiego. — S.39.
7. Rozporzadzenie tymczasowe z 18 listopada 1918 r. // Dziennik Urzędowy Ministerstwa WR i OP. — 1919, №12/13, poz.1, art.1.
8. Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do obrazu Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminarynym pokoju i rozjemie podpisanej w Rydze dnia 12 pazdziernika 1920 // Dziennik Ustaw RP. — 1921. — №16. — Poz.93.
9. BUW, DR, №t.1549, "Wolyn — czerwiec 1937"... — S.39.
10. AAN, MSW, Sygn.111, k.566.
11. Wapinski R. Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach 1917-1921. — Gdansk, 1967. — S.3.
12. Grabski S. Szkoła na ziemiach wschodnich. — Warszawa, 1927. — S.6.
13. ДАВО. — Ф.1, оп.6, спр.10, арк.7.
14. Там само. — Арк.6.
15. Там само. — Арк.5.
16. Там само. — Арк.12.
17. Там само. — Арк.8.
18. ЦДАЛ, ф.392, оп.1, спр.32, арк.13.
19. Srokowski K. Sprawa narodowosciowa na Kresach wschodnich. — Krakow, 1924.
20. ДАВО, ф.1, оп.6, спр.10, арк.7.
21. Там само, арк.12.
22. ЦДАЛ, ф.392, оп.1, спр.32, арк.15.
23. Ustawa z 31 lipca 1924 zawierajaca niektore postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dziennik Ustaw RP, 1924. — №79. — S.1212.
24. Ibid.
25. Grabski S. Szkoła na ziemiach wschodnich. — Warszawa, 1927. — S.7.
26. Papiierzynska-Turek. Sprawa ukrainska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926. — Krakow, 1979. — S.258.
27. Ibid. — S.258.
28. Ibid. — S.259.
29. Ibid.
30. Dreszer Z. Przyczynki do polityki szkolnej na Wolyniu // Glos prawdy. — №130. — S.136.
31. ДАВО, ф.1, оп.6, спр.10, арк.27.
32. Там само. — Арк. 28.
33. Діло. — №1, 1927. — С.1.
34. Holowko T. Metody i drogi sanacji stosunkow we wschodniej Galicji i wojewodztwach wschodnich // Droga. — №6-7, 1926. — S.50.
35. AAN, MSZ, Sygn.2255, k.55.